

УДК: 330.341.42

В.І. Павлюк

ПРОМИСЛОВІСТЬ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ СУЧАСНОГО ГЛОБАЛЬНОГО ПОДІЛУ ПРАЦІ

Розкрито основні проблеми промислового розвитку України в системі сучасного глобального поділу праці. Показано шляхи їх розв'язання.

Basic principles of the industrial development of Ukraine in the system of modern global division of labor are explored. The way for the solving of these problems are shown.

Ключові слова: глобальний поділ праці, конкурентоспроможність, промислове виробництво, структура виробництва, державна промислова політика, внутрішній ринок, інвестиції, інтеграція.

Промислове виробництво є основою будь-якої національної економіки, що претендує на роль активного учасника сучасного глобального поділу праці (ГПП). Безумовно це стосується і України, промисловість якої є одним із основних чинників залучення сфери матеріального виробництва до світових інтеграційних процесів, виступає джерелом оплати праці найманих працівників, прибутків суб'єктів господарювання, податкових і валютних надходжень у державі, реалізації соціальних програм на національному, регіональному та колективному (корпоративному) рівнях.

Тому для стану національної економіки і стандартів життя громадян визначальними стають рівень, тенденції та перспективи промислового розвитку, його адекватність та сумісність із вимогами та викликами сучасного ГПП.

На жаль, стан та структура промислового виробництва в Україні, попри свій чи не найпотужніший виробничий, науково-технічний та трудовий потенціал серед усіх пострадянських країн, за своїми кількісними та якісними характеристиками не відповідають сучасним вимогам ГПП та потребам національної економіки. За більш як два десятиліття своєї незалежності Україна, за різних причин та обставин, значною мірою

втратила можливість адаптуватися до світових інтеграційних процесів як рівноправний партнер та учасник.

З цієї точки зору для України, яка входить саме до тієї групи країн, яка займає не домінуюче, а підпорядковане становище в системі сучасного ГПП, вкрай актуальним стає питання щодо реального, а не декларативного входження її економіки до світових інтеграційних процесів з урахуванням, у першу чергу, національних економічних інтересів. Адже не секрет, що упродовж практично всього періоду незалежності нашої держави, їй не вдалося досягти будь-яких відчутних позитивних змін та/чи результатів у своєму прагненні до залучення в систему сучасного ГПП.

На тлі ресурсозберігаючої та високотехнологічної економіки країн — лідерів в ГПП роль традиційних галузей, притаманних для сьогоднішньої української економіки, суттєво знизилась, а орієнтація на експорт сировини та продуктів із невисоким ступенем обробки вже давно стала ознакою «не цивілізованості» та не має будь-якої перспективи зайняти гідне місце в процесі ГПП.

За таких обставин наша держава в цілому та більшість із суб'єктів господарювання — потенційних учасників ГПП значною мірою втратили час та можливості для успішного використання тих переваг свого економічного потенціалу, які вони мали на початку своєї незалежності та які були втрачені внаслідок відсутності чіткої та зрозумілої державної політики, проведення непродуманих економічних та інших реформ у суспільстві, жодна з яких не була доведена до логічного завершення та не дала очікуваних позитивних результатів.

Внаслідок різноманітних чинників, які в цілому можна звести до двох основних груп — економічних та політичних, Україна протягом двох останніх десятиріч, попри дію всіляких протиріч і негараздів, пов'язаних із ломкою старої адміністративно-тоталітарної господарської системи та переходом до ринкових умов господарювання, не використала свій унікальний шанс зайняти належне та вагоме місце в системі ГПП через реалізацію своїх історичних, виробничих, географічних, природних, науково-технічних, людських та інших переваг, які вона мала на початку своєї незалежності [1].

Так, кількість найманих працівників, зайнятих у галузях промисловості України, станом на 1 червня 2012 року становила 2764,0 тис. осіб, що склало 26,1 % загальної кількості працюючих у державі. Середньомісячна заробітна плата 1-го штатного працівника промислового сектору у січні—травні 2012 року становила 3352 грн. (114,4 % до січня—травня 2011 року та 116,4 % до середнього рівня щодо економіки України). Темп зростання середньомісячної заробітної плати 1-го працівника за січень—травень 2011 до відповідного періоду 2010 року становив 121,0 %. Заборгованість із виплати заробітної плати працівникам промислового сектору економіки станом на 1 червня 2012 року становила 614,1 млн грн. (61,4 % загальної суми заборгованості по Україні), в тому числі на економічно активні підприємства припадає 45,1 % загальної суми (276,7 млн грн.).

Загальний обсяг реалізованої промислової продукції за січень—травень 2012 року склав 467,0 млрд грн., в тому числі у *добувній промисловості* 56,5 млрд грн. (12,1 % загального обсягу реалізації по промисловості), *переробній* — 304,0 млрд грн. (65,1 %), у *виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води* — 106,5 млрд грн. (22,8 %) [2].

При цьому наведений нижче аналіз внутрішньої структури переробної промисловості (рис. 1), яка домінує у національному промисловому виробництві, свідчить про відсталий характер та неефективність галузевої структури вітчизняного промислового виробництва в системі сучасного ГПП, її низьку конкурентоспроможність та залежність національної економіки від кон'юнктури на світовому ринку.

Рис. 1. Питома вага основних галузей переробної промисловості в загальному обсязі реалізованої промислової продукції за січень—травень 2012 року, % (розробка автора на базі даних Державної служби статистики України [2])

Більш як дві третини загального обсягу промислової продукції припадає на галузі, що виробляють сировину, матеріали та енергетичні ресурси, тобто продукцію проміжного споживання, яка має високу енерго- і матеріаломісткість та низьку ефективність для забезпечення валової доданої вартості.

Така тенденція продовжується уже протягом останніх десятиріч. У структурі промислового виробництва України, наприклад, лише за період з 2003 по 2011 роки відбулися наступні зміни: на 9,1 % зросло виробництво та розподілення електроенергії, газу і води та відповідно на 9,2 % зменшилася частка обробної промисловості. Відбувся перерозподіл часток галузей в обробній промисловості країни: зменшився вклад металургійного комплексу на 5,5 %, машинобудування на 2,7 %, хімічної і нафтохімічної промисловості на 0,7 %, легкої промисловості на 0,3 %. Проте зросла частка харчової промисловості разом із переробленням сільськогосподарської продукції на 0,6 % [3].

Протягом 2007—2010 років товарна структура виробництва в основних секторах промисловості змінилася наступним чином (рис. 2): зросла частка сировини (з 11 % до 17 %), з одночасним зменшенням частки готової продукції нижчих (з 62 % до 60 %) та вищих (з 27 % до 23 %) технологічних переділів.

Зміна товарної структури демонструє стійку тенденцію сповзання національної промисловості до сировинних виробництв. Цей факт та реальне місце в сучасному ГПП також підтверджують дані зовнішньоекономічних стосунків нашої держави (рис. 3).

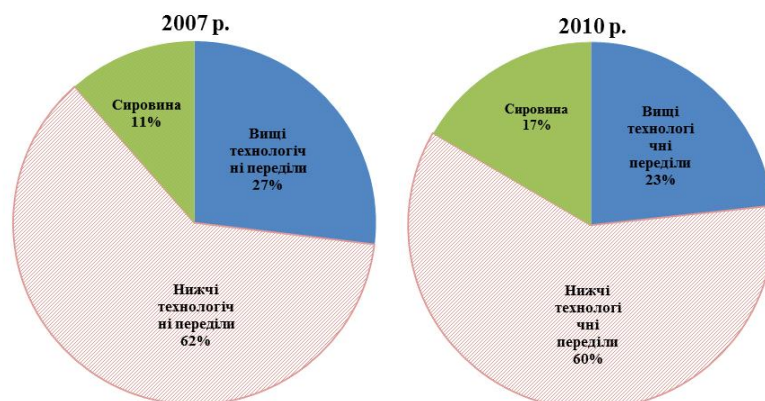

Рис. 2 Структура виробництва промислової продукції в Україні в 2007–2010 рр., % (не враховано видобуток енергетичних матеріалів (газ, нафта, вугілля, уранові руди, тощо), харчову промисловість, виробництво і розподілення електроенергії, газу та води) (розробка автора на базі даних Державної служби статистики України [2])

В українському експорті домінує сировина, напівфабрикати та продукція нижчих технологічних укладів (рудна сировина, хімія, чорні метали, ліс), на які сумарно припадає біля 69 % експорту.

В імпорті, навпаки, домінує готова продукція вищих технологічних укладів (пластики, фармацевтика, машинобудування), частка якої в загальній структурі імпорту складає близько 63 %. Тобто Україна в сучасному світовому розподілі праці продовжує перетворюватися на постачальника сировини та покупця високотехнологічних товарів.

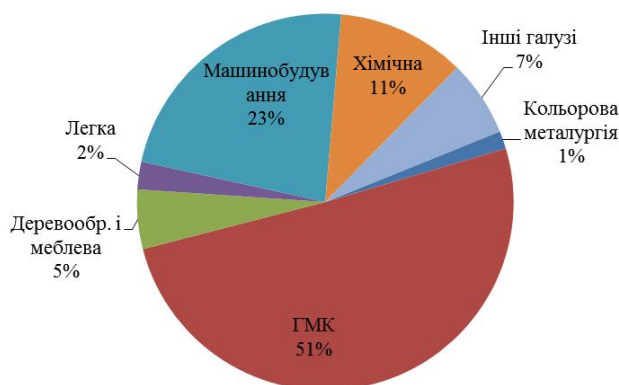

Рис.3 Товарна структура українського експорту промислової продукції в 2010 році (не враховано видобуток енергетичних матеріалів (газ, нафта, вугілля, уранові руди тощо), харчову промисловість, виробництво і розподілення електроенергії, газу та води) (розробка автора на базі даних Державної служби статистики України [2])

Особливої уваги потребує аналіз співвідношення потреб внутрішнього ринку України з наявним промисловим виробництвом, який свідчить з одного боку про відірваність вітчизняного виробництва від внутрішнього попиту, коли внутрішній ринок не є опо-

рою для більшості галузей, а з іншого — демонструє утягнутість вітчизняної економіки до ГПП як держави, що посідає місце осторонь від держав — світових лідерів та якій відведено роль традиційного аутсайдера в конкурентній боротьбі на міжнародних ринках капіталів, наукоємних технологій та інновацій, робочої сили.

За критерієм відношення обсягів виробництва до ємності внутрішнього ринку основні сектори промисловості можна розділити на дві групи:

1. Галузі, де виробництво значно перевищує обсяг внутрішнього ринку, або де є потужності, проте відсутнє внутрішнє замовлення (внутрішній попит).

2. Галузі, де виробництво значно менше ємності внутрішнього ринку, і попит переважною мірою покривається імпортом.

Показовими для першої групи є чорна металургія, яка на внутрішньому ринку реалізує лише 20 % виробленої продукції, та авіа- і суднобудування, на продукцію яких фактично відсутнє (або дуже незначне) внутрішнє замовлення (рис. 4).

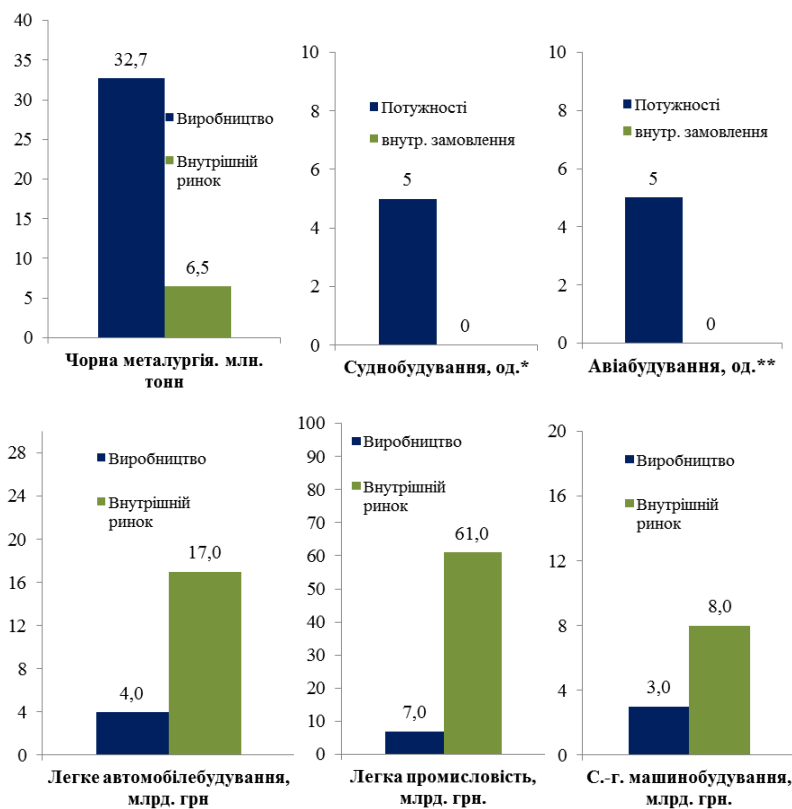

Рис. 4 Співвідношення між обсягами виробництва (потужністю) і ємністю внутрішнього ринку за окремими галузями в 2010р., %

(розробка автора на базі даних Державної служби статистики України [2])

* включає самохідні морські судна в/п понад 10 тис. тонн

** включає літаки серії АН — АН-148, АН-158

Для другої групи показовими є легкове автомобілебудування, легка промисловість та сільськогосподарське машинобудування, де обсяг виробництва складає, відповідно, лише 24 %, 11 % та 38 % від обсягу внутрішнього ринку споживання [2].

Відірваність національного виробництва від потреб внутрішнього ринку породжує високі ризики як для промислових галузей, так і для української економіки в цілому, що було продемонстровано під час розпалу кризи у 2008–2009 роках.

Зокрема, через різке падіння попиту на метал на зовнішньому ринку виробництво сталі в Україні знизилося в 2009 році на третину (–36 %) порівняно з докризовим 2007р. (відповідно, з 37,9 до 27,8 млн тонн), в той час як в інших країнах світу зниження виплавки сталі було значно меншим (до 15 %) [2].

У зв'язку із сировинною залежністю вітчизняної економіки від світових ринків в сучасній системі ГПП за підсумками 2011 року промислове виробництво України, темпи зростання якого були стабільно позитивними в період з 2005 по 2007 роки, після розпалу світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 років так і не вийшло, на відміну від багатьох інших країн світу, на докризовий рівень 2007 року. Загальний індекс промислового виробництва в Україні у 2011 році склав 88,6 % проти 100 % у 2007 році, в той час, коли цей показник в середньому у світі склав 128,6 %, у т.ч. Китаї — 165,1 %, Росії — 104,3 %, Німеччині — 99,9 %, США — 98,6 % [2].

З точки зору інтересів кожної окремої країни головним питанням в теорії ГПП є вибір правильної стратегії конкурентоспроможної участі у світогосподарських зв'язках, в основі якої знаходиться проблема оптимальної структури національної економіки, і, перш за все, тієї її частини, що орієнтована на експорт та освоєння нових ринків.

Досвід функціонування переважної більшості успішних країн практично протягом всієї економічної історії свідчить про необхідність та доцільність визначення стратегічних пріоритетних галузей національних економік, які повинні забезпечити досить вагому, а в багатьох випадках — визначальну роль підприємств цих галузей в економічному зростанні держав через їх адаптацію та входження тією чи іншою мірою до системи сучасного ГПП.

Зокрема, підприємства саме таких галузей та сфер національної економіки повинні мати особливий статус, який би визначався їх місцем, роллю та важливістю у забезпеченні інтересів та економічної безпеки кожної країни та свідчив про необхідність, і, як правило, проявлявся в різноманітних формах законодавчої, кредитно-фінансової, інвестиційної, науково-технічної, податкової, кадрової та іншої державної підтримки.

Тому сьогодні в нашій державі на перший план виходить завдання формування та реалізації такої державної промислової політики, яка забезпечила б створення сприятливих умов для якісно нового рівня промислового розвитку, підняття рівня його інноваційної складової, формування системи стратегічного передбачення та управління з точки зору досягнення кінцевих загальнодержавних та національних інтересів, наближення структури промислового виробництва та організаційно-господарських форм його ведення до стандартів високорозвинутих економік провідних держав світу з урахуванням тенденцій та вимог сучасного ГПП.

Макроекономічний ефект від такої концепції промислового розвитку багато в чому залежатиме від реальних зрушень та змін у структурі виробництва, що відбуватимуться тільки за умови реалізації комплексу регулюючих та мотиваційних заходів щодо підвищення конкурентоспроможності та темпів зростання окремих секторів економіки, у першу чергу тих, які формуватимуть потенційний внесок у виробництво

наукоємної продукції та «економіки знань». При цьому якісний внесок таких секторів буде значно вищим від кількісного ефекту, що свідчатиме про їх можливу більшу віддачу у майбутньому.

Промислова політика держави повинна передбачати досягнення наступних цілей: максимальне задоволення потреб внутрішнього ринку у продукції та товарах; збільшення експорту продукції, товарів та послуг національного виробництва на ринки третіх країн, входження до світового інтеграційного процесу; забезпечення потреб національної безпеки та оборони; формування та підтримання збалансованої, оптимальної структури промислового виробництва в середньо- та довгостроковій перспективі.

Основними напрямками промислової політики повинні бути: підвищення ефективності та конкурентоспроможності промисловості, зокрема її державного сектору; повномасштабний розвиток внутрішнього ринку шляхом підвищення купівельної спроможності покупців (юридичних та фізичних осіб), задоволення їх попиту переважно продукцією вітчизняного виробництва; нарощування експортного потенціалу шляхом створення сприятливих умов для розвитку вітчизняних підприємств-експортерів, перш за все, продукції з високим ступенем переробки; стимулювання виробників та виробництв імпортозамінної продукції; створення умов для здійснення кардинальної модернізації виробництва та розвитку наукоємних та високотехнологічних виробництв, збереження наявного та подальший розвиток інтелектуального та науково-технічного потенціалу; створення замкнених циклів виробництва інноваційної продукції у визначених пріоритетних галузях національної економіки; розробка та впровадження ефективної мотиваційної системи для залучення вітчизняного та іноземного капіталу у промислове виробництво в Україні тощо.

Алгоритм дій компетентних органів державної влади для досягнення цілей промислового розвитку повинен передбачати: об'єктивний аналіз поточного стану галузей економіки України, їх місця, ролі та перспектив в ГПП; розробку та затвердження науково-обгрунтованої та найбільш оптимальної моделі розвитку національної економіки, її основних структурних, кількісних та якісних характеристик на середньо- та довгострокову перспективу; визначення в рамках зазначеної моделі пріоритетних галузей та виробництв економіки України з урахуванням наявних та перспективних абсолютних та відносних переваг при входженні до ГПП та їх державна підтримка; модернізацію промислових виробництв та технологій у визначених пріоритетних галузях; вдосконалення системи державної підтримки розвитку промисловості, у тому числі на засадах державно-приватного партнерства, спрямованого на досягнення позитивних зрушень у промисловості та реалізацію поставлених цілей тощо.

Серед конкретних шляхів та механізмів відновлення темпів зростання промислового виробництва, насамперед у високотехнологічних та наукоємних галузях та підгалузях національної економіки, доцільно розглянути такі: пільгові умови оподаткування для компаній, які закуповують вітчизняну техніку; закупівля за державні кошти залізничного рухомого складу виключно вітчизняного виробництва; реконструкція вітчизняних енергогенеруючих потужностей із використанням обладнання виключно українського виробництва; розвиток споживчого кредитування для придбання автомобільної техніки вітчизняного виробництва (за ставками кредитів, зворотно пропорційними ступеню локалізації товару, що купується); фінансування заходів з проведення модернізації вітчизняних випробувальних, повірочних, калібрувальних та вимірювальних лабораторій, що, перш за все, надасть можливість проводити випробування продукції згідно з вимогами стандартів, гармонізо-

ваних до світових; забезпечення на державному рівні підтримки вітчизняних товаровиробників шляхом здійснення фінансування цільових програм за участю держави, надання пільгових кредитів, розміщення державного замовлення на продукцію машинобудівної галузі та її основних підгалузей; звільнення від сплати ввізного мита та ПДВ при ввезенні в Україну сировини, устаткування, обладнання, комплектуючих та інших товарів, які не виробляються в Україні, але необхідні для технологічного переоснащення та модернізації вітчизняних підприємств; запровадження державних субсидій на виведення з експлуатації застарілих основних засобів, проведення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт і підвищення кваліфікації персоналу підприємств; забезпечення державної підтримки експортерів високотехнологічної продукції, зокрема шляхом звільнення від сплати податку на прибуток виробників високотехнологічної продукції, що є конкурентоспроможною на зовнішньому ринку, а також диференціації ставок оподаткування для таких виробників; спрямування державних коштів на закупівлю продукції вітчизняних товаровиробників. Ступінь локалізації виробництва має стати вирішальним фактором при виборі об'єкта закупівлі при порівнянні цінових та якісних параметрах; запровадження бонусної амортизації до придбаних нових основних засобів у розмірі 50 % від балансової вартості основного засобу у першому звітному періоді і т. ін.

Очікувані результати від реалізації промислової політики:

- концентрація зусиль держави, бізнесу та капіталу (з урахуванням іноземного) на пріоритетних напрямках розвитку промислового виробництва;
- нарощення власного виробництва та зменшення імпорту продукції і товарів, досягнення активного сальдо зовнішньоторгової торгівлі;
- активізація участі вітчизняних підприємств і організацій в інтеграційних виробничих процесах та у проектах міжнародної кооперації;
- збільшення частки України у структурі світового виробництва і торгівлі, підвищення її ролі і авторитету.

Протягом останніх років негативні чинники розвитку вітчизняного промислового сектору мають тенденцію до посилення. Це обумовлює занадто велику залежність економіки України від кон'юнктури експортних ринків, які дедалі більше орієнтуються на споживання високотехнологічної продукції, ресурсо- та енергозбереження, охорону довкілля, розвиток так званої «зеленої промисловості».

Постійне зростання вартості енергоносіїв, що використовуються у виробничому процесі, у поєднанні із жорстким монетарним курсом Національного банку, спрямованого на утримання стабільного курсу гривні по відношенню до основних світових валют, обумовлюють високий рівень «промислової інфляції» — (протягом 2009-2011 років на рівні 55 %), низький рівень конкурентоспроможності промислової продукції, та, відповідно, високий рівень витрат на модернізацію виробництва із використанням імпортного обладнання провідних іноземних постачальників. Необхідно зазначити, що індекс промислової інфляції за аналогічний період, наприклад, у Німеччині не перевищив 6 % [3].

За таких обставин основною рушійною силою залучення вітчизняного промислового сектору до ГПП, як виголосив Президент країни, «повинно стати суттєве покращення інвестиційного клімату шляхом якісного регулювання усіх сфер економіки» та створення «режиму максимально комфортного бізнес-середовища для залучення іноземних інвестицій і світового капіталу» [4].

Виконання таких завдань уряд планує шляхом прийняття та реалізації Державної програми активізації розвитку економіки на 2013–2014 роки [5], яка повинна запро-

вадити нові підходи до модернізації та розвитку галузей національної економіки на найближчі два роки, сприяти позитивним структурним зрушенням в економіці, диверсифікації та зниженню енергоємності виробництва з метою адаптації національної економіки до сучасних викликів у системі ГПП.

Основною характерною ознакою сучасного ГПП є жорстка конкурентна боротьба між його учасниками, відрив невеликої кількості ринково розвинутих країн від більшості країн з економіками, що розвиваються.

Україна ще не втратила свій унікальний шанс спочатку наблизитись, а через певний період часу — стати в один ряд з високоіндустріальними та постіндустріальними державами світу.

Для цього їй необхідно чітко усвідомити своє місце в системі світогосподарських зв'язків, виробити та реалізувати виважену державну політику свого розвитку, передусім — промислового з максимальним врахуванням своїх абсолютних та відносних переваг від участі у ГПП.

1. *Климко Г.Н.* Проблеми інтеграції України в міжнародний поділ праці / Г.Н. Климко, В.І. Павлюк, В.Я. Красильчук, М.І. Дідківський // Методично-довідкове видання. — К.: Книговидавничий центр «Посередник», 1994. — С. 30–58; 2. Державна служба статистики України: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. — 2012; 3. Заключний звіт про виконання Державної програми розвитку промисловості на 2003–2011 роки: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pra.gov.ua> (Рубрика «Акти Агенства»). — 2012; 4. Заключне слово Президента України на засіданні Комітету з економічних реформ 17 січня 2013 року. — Офіційне представництво Президента України: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.President.gov.ua/new_s_26603.html. — 2013; 5. Проект Державної програми активізації розвитку економіки на 2013–2014 роки: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=197032&cat_id=197031. — 2012.

УДК: 339.96(1-773)